

Η ιστοριογραφική παρουσία του Gunnar Hering.*

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

ΤΑ ΤΡΙΑΝΤΑΠΕΝΤΕ χρόνια της ιστοριογραφικής παρουσίας του Gunnar Hering στάθηκαν αρκετά, για να μπορέσει ο προικισμένος αυτός ιστορικός, να δωροφορήσει τις ιστορικές σπουδές με έργα σημαντικά και συνθέσεις πρωτότυπες, που σημάδεψαν, με την ευρωστία τους, τους νέους προσανατολισμούς της ελληνικής ιστοριογραφίας και της ιστοριογραφίας της νοτιανατολικής Ευρώπης. Στάθηκαν και λίγα, και δεν άρκεσαν, για να προλάβει να μας δώσει, σε ολοκληρωμένη μορφή, όσα γνωρίζαμε πως ετοίμαζε, κι όσα ο ίδιος σχεδίαζε να πραγματοποιήσει.

Η βιωματική σχέση που είχε ο Hering με την ιστορία και την ιστοριογραφία, συνδυασμένη με μιαν ακόρεστη περιέργεια, που οδηγούσε σε συνεχείς διευρύνσεις του πεδίου των αναζητήσεων και του πεδίου των ιστοριογραφικών προβληματισμών, δεν του επέτρεπε να αρκεστεί στους καταναγκασμούς της κατακερματισμένης ιστορίας. Το κλίμα του είταν, πάντα, η μεγάλη διαχρονία: αλλά, μέσα σ' αυτήν, η κάθε εποχή, το κάθε θέμα που μελετούσε, αποκτούσε την αυτόνομη υπόσταση που επέβαλε η ιδιοτυπία του, η οποία έβρισκε το νόημά της μέσα στην ευρυχωρία της μεγάλης διάρκειας και του μακρού χρόνου.

Έτσι, ο άνθρωπος που ξεκίνησε την πανεπιστημιακή του σταδιοδρομία με μία, από πολλές απόψεις παραδειγματική διατριβή για το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την ευρωπαϊκή πολιτική στις αρχές του 17ου αιώνα¹, προχώρησε, με ίση άνεση, και με τον ίδιο, πάντα, έγκυρο τρόπο, σε μελέτες και έρευνες για την ιστορία του δέκατου ένατου και του εικοστού αιώνα. Ο τελευταίος κύκλος των μαθημάτων του είχε, ως αντικείμενο, τα Δεκεμβριανά του 1944, εισαγωγικό τμήμα μιας έρευνας για την ιστορία της μεταπολεμικής Ελλάδας². Θα αποτελούσε, υποθέτω, την οργανική συνέχεια της μεγάλης και επιβλητικής σύνθεσης του Hering για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα στα χρόνια 1821-1936³.

Τώρα που το γνωρίζουμε και αυτό, θα έχουμε και άλλες ευ-

καιρίες για να συνειδητοποιούμε, κάθε φορά που πλησιάζουμε σ' αυτά τα θέματα, πόσο θα μας λείπει η προσέγγιση, η εξαντλητική έρευνα και ο στοχαστικός προβληματισμός του Gunnar Hering. Τώρα, πια, όλα αυτά τα διέκοψε ο απότομος θάνατος. Δεν ξέρω γιατί, κι ίσως φανεί παράδοξο αυτό που θα πω, αλλά κάποιοι θάνατοι μοιάζει να είναι πιο άδικοι και πιο παράλογοι από τους άλλους.

Μου έχει δοθεί η ευκαιρία να σημειώσω, αλλού⁴, πως τα έργα του Gunnar Hering, και οι μεγάλες συνθετικές εργασίες και οι μικρότερες μελέτες του⁵, αποτελούν υποδείγματα συνδυασμού μιας εξαντλητικής έρευνας και ενός σύγχρονου, πρωτοποριακού, ιστορικού προβληματισμού. Δεν θα επιμείνω στο θέμα αυτό, όπως, επίσης, δεν θα επιμείνω σε άλλες πλευρές που συνθέτουν την πολύμορφη παρουσία του στα πεδία όπου λειτούργει και οργανώνεται η παραγωγή της ιστορικής γνώσης: τις φροντίδες του για τη μεθόδευση της ιστορικής έρευνας, την μερίμνά του για τη διαμόρφωση των γενεών των νέων ιστορικών, τις δύσκολες προσπάθειες για την παρουσία της νεότερης ελληνικής ιστοριογραφίας στην δυτικότερα Ευρώπη. Θέλω, μόνο, να επιμείνω σε κάποιες πλευρές όπου το έργο του και η προβληματική του διασταυρώνονται με καιρία προβλήματα της νεοελληνικής ιστοριογραφίας για να ανοίξουν νέους ορίζοντες ή να ενισχύσουν υπάρχουσες ροπές.

Η ελληνική ιστοριογραφία έχει ταλαιπωρηθεί, κατά καιρούς, και εξακολουθεί να ταλαιπωρείται, από ιδεολογικοποιημένα ή εθνοκεντρικά ιστορικά σχήματα, στα οποία οι επιθυμίες του ιστοριογράφου για το πώς θα έπρεπε να έχουν συμβεί τα πράγματα, συνδυάζονται, μόνιμα, με μια άγηση – και δήθεν κοινωνική ή εθνική – κριτική, εναντίον εκείνων που δεν επέτρεψαν στην Ελλάδα να γίνει αυτό που υποτίθεται, και, πάντως, «όφειλε», να έχει γίνει.

Δεν χρειάζεται να θυμίσω, εδώ, τις απελπιστικές απλουστεύσεις που προϋποθέτουν, και τα μεθοδολογικά αδιέξοδα στα οποία οδηγούν, αυτού του τύπου οι προσεγγίσεις, στον ορίζοντα των οποίων μπορεί να διακρίνει κανείς το σύνδρομο της «μύτης της Κλεοπάτρας». Θα σημειώσω, μόνο, πως οι αντιλήψεις αυτές, τις οποίες θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως αντιλήψεις μιας «επιθυμητής ιστορίας», υποκρύπτουν την

* Ευχαριστώ τον Φίλιππο Ηλιού και τις εκδόσεις Μέλισσα για την άδεια αναδημοσίευσης του κειμένου από *Τα Ιστορικά* (τχ. 22, Ιούνιος 1995).

αντίληψη ότι η ιστορία, στη μέση και την μακρά της διάρκεια και ως προς κάποιους ρυθμιστικούς παράγοντες που σχετίζονται με τις παραδοσιακές διάρκειες και τις εκσυγχρονιστικές αναπροσαρμογές, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει στο επίπεδο του συσχετισμού των δυνάμεων και του δυσμετάβλητου των συλλογικών νοοτροπιών, ότι, στο επίπεδο αυτό, η ιστορία θα μπορούσε να έχει εκτυλιχθεί διαφορετικά και, πάντως, θα μπορούσε να είχε εκτυλιχθεί κατά τις επιθυμίες της κάθε κοινωνικής ή εθνικής ομάδας η οποία, μέσω της ιδιοποίησης του παρελθόντος θεωρεί ότι νομιμοποιεί την επιθυμητή της ταυτότητα. Εκτός απ' όλα τα άλλα, τέτοιου είδους προσεγγίσεις προϋποθέτουν, και, κατά γενικό κανόνα, επιβάλλουν την προσφυγή σε προκρούστειες λύσεις, προκειμένου να έρθουν τα πράγ-

μα στην οντολογική διάσταση, και στον λόγο περί του αντικειμένου, το μετά-επίπεδο, όπως το αποκαλεί, που είναι πράγμα τελείως διαφορετικό και, ταυτόχρονα, οργανικά συναρτώμενο. Ο Hering ήξερε να μελετά τα διαφορετικά αυτά επίπεδα, και στην αυτοτελή τους διάσταση και στις πολυσύνθετες διαπλοκές τους. Έτσι, μαζί με τα θετικά πορίσματα των ερευνών του, που προάγουν τη γνώση και την κατανόηση των πρωτογενών ιστορικών διεργασιών, προχώρησε και σε, σημαντικής εμβέλειας κριτικές αποτιμήσεις και ανασκευές, κείριων πλευρών μιας ψευδελίγραφης ιστοριογραφίας και δήθεν ιστορικών αντιλήψεων που ανθούν στους καιρούς μας. Η κριτική του για τη βολονταριστική θεωρία της «νόθας (αστικής) επανάστασης» οι επισημάνσεις του για την εξίσου βολονταριστική, νεο-

ματα στις βολικές διαστάσεις, που θα επιτρέψουν τις ιδιοτελείς και ωφέλιμες ανακατασκευές.

Ο Gunnar Hering ήταν πολύ καλός ιστορικός, ώστε να συλλαμβάνει και να αντιδιαστέλλει τα δρώμενα της ιστορίας από τα παίγνια στα οποία οδηγεί η χρήση της ιστορίας. Και ήταν πολύ έντιμος άνθρωπος για να δεχτεί να υποτάξει την δεοντολογία της επιστήμης του, και την ηθική του επαγγέλματός του, σε σκοπιμότητες που θα εξυπηρετούσαν «σκοπούς αλλοτρίους». Όποιοι κι αν ήταν οι σκοποί αυτοί, κι όσο υψηλές, ευγενικές ή επιτακτικώς αναγκαίες, μπορούσε να θεωρηθούν οι σκοπιμότητες που έπρεπε να εξυπηρετηθούν μέσα από τις ανακατασκευαστικές χρήσεις της ιστορίας.

Και επειδή, ακριβώς, ήταν καλός ιστορικός, ήξερε να διακρίνει τα επίπεδα της ιστορικής πρόσληψης και της ιστορικής γνώσης: την ιστορία στην οντολογική της διάσταση, την πρόσληψη της ιστορίας από τους συγχρόνους και τους μεταγενεστέρους, και την ιδεολογική χρήση της ιστορίας από τα συλλογικά σώματα και τις ιστοριογραφικές σχολές. Στο τελευταίο μεγάλο έργο του για τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, ο Hering θα επιμένει στη διάκριση την οποία οφείλει να κάνει κάθε ιστορικός που γνωρίζει τη διαφορά του επιστημονικού από τον μη επιστημονικό λόγο (θα έλεγα: κάθε ιστορικός που σέβεται το επάγγελμά του): την διάκριση (ανάμεσα στο αντικείμενο,

ορθόδοξη ανακατασκευή της νεοελληνικής ιστορίας: οι αναλύσεις του για την ξενοφοβία, ως οργανικού, μέσα στην αντιφατικότητά του, στοιχείου της νεοελληνικής ζωής, η οποία, στο επίπεδο των ιστορικών αντιλήψεων, μεταφράζεται με τον υπερτονισμό των εξωγενών παραγόντων και της ξένης επιβουλής και στις μονοδιάστατα αρνητικές επιπτώσεις που υποτίθεται ότι είχε κάθε επαφή του ελληνοισμού με τον άλλο κόσμο – και, στο επίπεδο της κοινωνικής βίωσης και πρακτικής, με την δυσπιστία προς το ξένο και το διάφορο.

Όλα αυτά αποτελούν ισάριθμες συμβολές, του G. Hering – που, βέβαια, δεν είναι οι μόνες – για μια πιο νηφάλια, δηλαδή: πιο τεκμηριωμένη θέαση της ιστορίας, και για την απεμπλοκή της ιστοριογραφίας μας από το πολυδαίδαλο πλέγμα της χρησιμοθηρίας και του αυθαίρετου λόγου.

Θα μπορούσε να θεωρήσει κανείς ότι τα ενδιαφέροντα και οι πολλαπλές ειδικεύσεις του Hering στην ιστορία των λαών της νοτιανατολικής Ευρώπης, τον οδηγούσαν, αναγκαστικά, προς τον συγκριτισμό και τις συγκριτικές έρευνες. Και πως η εντυπωσιακή του γλωσσομάθεια (:χειρίζονταν με άνεση, ακούσαμε από τον Αντώνη Λιάκο, δεκατρείς γλώσσες)⁶ προσέδιδε άλλη ποιότητα στις μελέτες του, ενισχύοντας ροπές προς τις συγκριτικές έρευνες που έθρεψαν τον στοχασμό του. Ίσως έτσι

να έχουν τα πράγματα. Αλλά και χωρίς αυτές τις αφορμές ο Gunnar Hering, όπως και κάθε αξιόπιστος ιστορικός, δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά στον χώρο της επιστήμης του χωρίς αυτή την παράμετρο: ο συγκριτισμός στάθηκε πάντα η μεγάλη πηγή κάθε ψύχραμης ιστοριογραφικής προσέγγισης.

Η σκευή του συγκριτισμού επέτρεψε στον Hering, όχι μόνο να αποφύγει την υπερβολή και τη μονομέρεια που συχνά χαρακτηρίζουν τις ιστορικές μας σπουδές. Του επέτρεψε, κυρίως, να αναδείξει τους ενιαίους μηχανισμούς των κοινωνικών λειτουργιών που οδήγησαν σε παραλληλίες, οι οποίες αποκλείουν τις μοναδικότητες. Μπόρεσε, έτσι, και μέσα από αυτή την ανάδειξη, είτε μιλούσε για τον θρησκευτικό 17ο αι-

ώνα είτε για τον κοινωνικό 19ο, είτε μελετούσε το βουλγαρικό σχίσμα είτε τον Παναγιώτη Νικουσίο, μπόρεσε, έτσι, να απομυθοποιήσει και να αποδραματοποιήσει καταστάσεις που είχαν προσλάβει μυθολογικές διαστάσεις στις ελληνοκεντρικές ιστορικές κατασκευές – και στις ομόλογές τους των άλλων βαλκανικών χωρών.

Η δυσπιστία του απέναντι στις «μοναδικότητες» και στις «ιδιοτυπίες», όσες εφεύρισκαν, κατά βούληση, οι διάφορες εθνοκεντρικές ιστορικές ανακατασκευές, έβρισκε το πάρισό της στην προσοχή με την οποία φρόντιζε να αναδείξει την πολλαπλότητα και τις πολλαπλότητες που χαρακτηρίζουν τις κοινωνικές συσσωματώσεις. Ο αντιδογματικός χαρακτήρας της σκέψης του δεν του επέτρεπε να αποδεχθεί τις μονοκόμματα ερμηνείες για «ενιαία» κοινωνικά σώματα, για πειθαρχημένες κοινωνίες που λειτουργούν μονοσήμαντα και με ενιαίο παλμό. Η γνώση του της ιστορίας, και η ιστορία όπως την είχε ο ίδιος βιώσει στη χιλιετή Γερμανία των παιδικών του χρόνων, δεν του επέτρεπε, επίσης, να δεχτεί την αντίληψη ότι η ετερότητα, οργανικό στοιχείο της πολλαπλότητας, ταυτίζεται με την ξένη επιβουλή ή, στην ευνοϊκότερη, για τον κατηγορούμενο, περίπτωση, με την παθητική μίμηση ξένων προτύπων.

Μέσα από εξονυχιστικές έρευνες, που τις κατέστησαν αναγκαίες οι ενασχολήσεις του με τα ιστορικά του Οικουμενικού

Πατριαρχείου στα χρόνια του Κύριλλου Λούκαρη, ο Hering θα παρακολουθήσει, προσεκτικά, την εδραίωση των αντιλήψεων για τους *ετεροδόξους* και την *ετεροδοξία*. Και, εκεί, θα αναλύσει, με έξοχο τρόπο, τους μηχανισμούς που δημιούργησαν την ανάγκη, την οποία έχουν οι καταστημένες εξουσίες, να κατασκευάζουν ετερόφρονες και ετεροδόξους, ή να φορτίζουν τους ετερόφρονες με απαξίες που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, αλλά οι οποίες, μέσα από τις διχοτομικές συσπειρώσεις που είναι ικανές να προκαλέσουν, επιτρέπουν να θωρακίζονται, αποτελεσματικότερα, οι παραδοσιακοί μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου και προληπτικής καταστολής. Μέσα στην ίδια οπτική, αλλά αυτή τη φορά για τον εικοστό αιώνα, θα μελετήσει την χρήση του όρου *εθνικόφρων*:

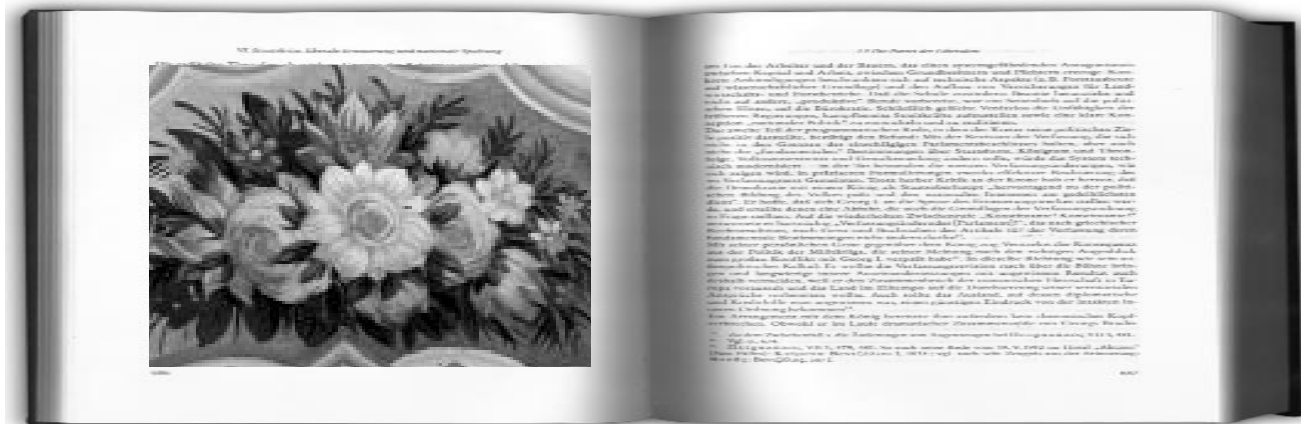
την κατασκευή του όρου και την ιδεολογική φόρτισή του, αλλά και την αντίστροφη όψη του: το δίδυμο ξένος/ύποπτος, με τα παράγωγά τους⁷. Η εποχή είναι διαφορετική: οι μηχανισμοί δεν φαίνεται να διαφέρουν.

Από όλες αυτές τις προσεγγίσεις αναδεικνύεται μια συνολική αντίληψη για τη σημασία της ετερότητας⁸: ο άλλος και ο διάφορος υπάρχουν σε κάθε κοινωνία· ο άλλος και ο διαφορετικός αποτελούν οργανικά στοιχεία της κοινωνικής πολυφωνίας, και, τελικά, σε πολλές περιπτώσεις, ο άλλος και ο διαφορετικός, καταδικασμένοι από τις κοινωνικές αδράνειες, από τις αδράνειες των νοοτροπιών, αλλά και από τους κατασταλικούς μηχανισμούς, να είναι οι απόβλητοι και οι παρίες, είναι, ταυτόχρονα, και οι φορείς των ανατροπών που προετοιμάζουν τους δρόμους του μέλλοντος.

Και ίσως, από τις διαπιστώσεις αυτές του ιστορικού, αλλά, οπωσδήποτε, όχι μόνο από αυτές, αναδεικνύεται, στον βίο και στο έργο του Gunnar Hering μια άλλη διάσταση, όπου ο ιστορικός διασταυρώνεται με τον πολίτη και η θεωρητική επεξεργασία μετατρέπεται σε στάση ζωής. Η αναγνώριση της ύπαρξης της ετερότητας και των ετεροτήτων σημαίνει, ταυτόχρονα, υποχρέωση στον σεβασμό της ετερότητας και αποδοχής της. Σημαίνει, επίσης, αγώνα για να αναγνωριστούν στον άλλο και στον διαφορετικό τα ίδια, ακριβώς, δι-

καιώματα που έχουν οι θεωρούμενοι ομαλοί και προσόμοιοι. Στις αποδοχές αυτές εδράζεται και η νηφάλια στάση που είχε ο Gunnar Hering εμπρός στη νέα έκρηξη των βαλκανικών εθνικισμών, του ελληνικού συμπεριλαμβανομένου. Έβλεπε, και αυτός, ότι στο επίπεδο της πολιτισμικής συνείδησης και των πολιτισμικών συμπεριφορών, πίσω από τα πολύμορφα προσώπια των αλληλοαναιρούμενων εθνικισμών, κρύβονταν η ίδια μισαλλοδοξία και η ίδια άρνηση να αναγνωριστούν οι ετερότητες που συγκροτούν, ισότιμα, τον κόσμο· η ίδια βούληση να αθετηθούν οι στοιχειώδεις και θεμελιώδεις αρχές επάνω στις οποίες στηρίζονται τα δημοκρατικά πολιτεύματα και οι ευνομούμενες κοινωνίες. Οι εθνικιστικές εξάρσεις του καιρού μας δεν φαίνεται να τον

του, για μια στάση διαφορετική απέναντι στα λεγόμενα εθνικά προβλήματα¹⁰: μια στάση που στηριζόταν στις αρχές του σεβασμού της ετερότητας και της πολυφωνίας, του σεβασμού του δικαιώματος κάθε λαού να αυτοπροοδιορίζεται και του δικαιώματος κάθε πολίτη να αμφισβητεί και να αντιστέκεται. Και στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται, από την πλευρά του Gunnar Hering, στάση επικαιρική, που την επέβαλαν οι ανάγκες της στιγμής. Πρόκειται για μια στάση που εκπορεύεται από το σύνολο της ζωής και του έργου του. Στην τελευταία παράγραφο της μελέτης του για το Οικουμενικό Πατριαρχείο και την ευρωπαϊκή πολιτική στις αρχές του 17ου αιώνα, ο Hering θα μιλήσει με συντομία, αλλά και πόση σαφήνεια, γι' αυτό που θεωρούσε πως είναι το τελικό νόημα

ξάφνιαζαν. Γνώριζε τους μηχανισμούς της εκκλάυψής τους, γνώριζε και τα όριά τους: τα φαινόμενα αυτά τα είχε μελετήσει σε βάθος. Δεν τον ξάφνιαζαν, λοιπόν: αλλά τον λυπούσαν και τον φόβιζαν. Τον λυπούσαν, στο μέτρο που διαπίστωνε ότι ένα τμήμα των ιστορικών επέστρεφε με άνεση και χωρίς αιδώ, στις πιο παρωχημένες μορφές της πατριωτικής/πατριωταρδικής ιστοριογραφίας, και ότι ένα μοτίβο που έμοιαζε να έχει ξεπεραστεί (:η ιστορία και οι ιστορικοί «εις την υπηρεσίαν των εθνικών συμφερόντων»), αναβίωνε, με μορφές που υπονόμειαν την όποια αξιοπιστία είχαν κατορθώσει να αποκτήσουν οι ιστορικές σπουδές στις τελευταίες δεκαετίες. Και τον φόβιζαν γιατί γνώριζε, και από τις μελέτες του, και από τις βιοματικές του εμπειρίες, σε τι καταστροφές μπορούσε να οδηγήσουν, και οδήγησαν, οι μισαλλοδοξίες, οι εθνικοί και φυλετικοί φανατισμοί και οι διάφοροι «εθνονταϊδες» των Βαλκανίων (ο νεολογισμός οφείλεται, νομίζω, στον Νίκο Θεοτοκά¹¹), όταν, επικουρούμενοι από τις συλλογικές ιδεοληψίες, τον θρησκευτικό φανατισμό και την βεβαιότητα, εκάστου για τη μοναδικότητα της δικής του, και μόνο, ιστορικής παράδοσης εμπλέκονταν σε εθνικιστικού τύπου αναμετρήσεις, με προβλέψιμες συνέπειες. Όλοι αυτοί οι λόγοι τον οδήγησαν να στηρίξει, διακριτικά, καθότι μη Έλληνα υπήκοος, τις προσπάθειες Ελλήνων συναδέλφων

της δουλειάς του ιστορικού. Όταν γράφει αυτά που τώρα θα σας διαβάσω, έχει στο νου του την ελληνική ιστοριογραφία, αλλά το κείμενό του υπερβαίνει αυτόν τον ορίζοντα για να γίνει ομολογία πίστεως και στάση ζωής: «Η επιστήμη της ιστορίας ανατά το κύρος της», γράφει ο Hering, όταν «αποβάλλει το ρόλο που έπαιξε συχνά, και με υπερβολική προθυμία, στην ελληνική κοινωνία, προσφέροντας ένα ιδεολογικό επίχρυσμα σε κυρίαρχα συμφέροντα, και παρέχοντας επιχειρήματα για την υπεράσπισή τους προς το εσωτερικό και προς το εξωτερικό. Η επισήμανση των πιθανών εναλλακτικών διαδικασιών», συνεχίζει ο Hering, «η αμφισβήτηση των πανσέπτων εθνικών παραδόσεων, η αμφισβήτηση της κατασκευασμένης εικόνας για την ιστορία σημαίνει, όπως κάθε αμφισβήτηση και κάθε ερωτηματικό να μάθουμε να ερευνούμε ποια είναι αυτά τα συμφέροντα. Αυτό είναι ένα πρώτο βήμα για την πρόσληψη της ελευθερίας, σε μια κοινωνία στην οποία σήμερα βασιλεύουν η έλλειψη ελευθερίας και η βαρβαρότητα». Οι τελευταίες λέξεις του κειμένου αυτού υπάρχουν μόνο στην γερμανική έκδοση, του 1968¹¹. Είναι τα χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας, κι ο Hering θέλει, με τις διατυπώσεις του για την «βαρβαρότητα» και την «έλλειψη ελευθερίας» που βασιλεύουν, να δείξει, και μέσα από τις σελίδες ενός αυστηρά επιστημονικού κειμένου, την απέχθειά του για

ένα καθεστώς το οποίο γνωρίζουμε ότι πολέμησε με όσα μέσα είχε στη διάθεσή του. Στην ελληνική μετάφραση, που κυκλοφόρησε το 1992, ο Hering τροποποιεί ελαφρά τις τελευταίες αράδες: αλλάζει τις λέξεις, αλλά το νόημα μένει, πάντα, το ίδιο, και αποκτά ευρύτερη εμβέλεια καθώς μιλά, τώρα πια, «για τη συμβολή της ιστοριογραφίας στη χειραφέτηση και στην ελευθερία του ανθρώπου»¹². Χειραφέτηση του ανθρώπου, ελευθερία του ανθρώπου και του πολίτη: είναι τα ιδανικά στα οποία θήτευσε με συνέπεια, και χωρίς παρεκκλίσεις, ο Gunnar Hering. Γιατί ήταν ένας ιστορικός που δεν ξεχνούσε πως είναι πολίτης. Και, το δυσκολότερο, ίσως: ένας πολίτης, που δεν ξεχνούσε πως ήταν ιστορικός.

νου να μελετηθεί συγκριτικά η εικόνα του άλλου στις παραδόσεις και στη συλλογική συνείδηση των λαών της νοτιανατολικής Ευρώπης, μίλησε, αναλυτικά, στην ίδια εκδήλωση, η Μαρία Στασινοπούλου.
9. Νίκος Θεοτοκάς, «Παλαιο-παιδαροί και Νεο-ρωμαλαίοι», π. *Ο Πολίτης Δεκαετημέρος*, τχ. 2, 8 Απριλίου 1995, σ. 8.
10. Αναφέρομαι ιδιαίτερα στην στήριξη, από τον G. Hering, των κινήσεων που εκδηλώθηκαν με δημόσια συλλογικά κείμενα για το λεγόμενο «μακεδονικό» πρόβλημα (κείμενο των «169» κλπ.).
11. *Ökumenische Patriarcat*, ό.π., σ. 340.
12. *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, ό.π., σ. 392.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Gunnar Hering, *Ökumenische Patriarchat und Europäische Politik 1620-1638*, Wiesbaden 1968. Υπάρχει και ελληνική μετάφραση, του Δημοσθένη Κούρτοβι: *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Ευρωπαϊκή Πολιτική 1620-1638*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1992.
2. Αντλώ την πληροφορία από το στοχαστικό άρθρο που αφιέρωσε στον Gunnar Hering η Μαρία Στασινοπούλου, «Gunnar Hering: ο στοχαστής και ο δάσκαλος», εφ. *Η Καθημερινή*, 4 Φεβρουαρίου 1995.
3. Gunnar Hering, *Die politishen Parteien Griechenlands 1821-1936*, δύο τόμοι, Μόναχο, R. Oldenburg Verlag, 1992. Ελληνική μετάφραση του έργου, από τον Θόδωρο Παρασκευόπουλο, πρόκειται να κυκλοφορήσει στη σειρά των εκδόσεων του ΜΙΕΤ.
4. π. *Τα Ιστορικά*, τ. ΙΑ', τχ. 21, Δεκέμβριος 1994, σ. 446.
5. Ένα τμήμα από τα «μικρά» μελετήματά του έχουν συγκεντρωθεί στον τόμο: Gunnar Hering, *Nostos. Gesammelte Schriften zur südosteuropäischen Geschichte*, Herausgegeben Maria A. Stassinopoulou, Φραγκφούρτη, Peter Lang, 1995.
6. Αντώνης Λιάκος, «Ο ιστορικός Gunnar Hering», εφ. *Το Βήμα της Κυριακής*, 15 Ιανουαρίου 1995. Εκεί και η υπενθύμιση ότι, πρόσφατα, ο Hering είχε αποκληθεί από καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης «νέος Φάλμεράερ».
7. G. Hering, «Επικίνδυνοι σοσιαλιστάι», «εθνικόφρονα εργατικά στοιχεία» και ο «αφελής αγρότης». Ο νομαρχης της Λάρισας και το συνδικαλιστικό κίνημα του 1919», *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1988, σ. 191-196.
8. Για τις πρωτοβουλίες που είχε αναπτύξει ο Gunnar Hering, προκειμέ-